

MOKSLO LIETUVA

Vilniaus universitete
prasmintas Teodoro
Grothuso vardas

Dėl mokslininko misijos

LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS

Mokslo Lietuva

- „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2011)
- „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2010)
- „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2009)
- „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2008)
- „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2007)
- „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2006)
- ▶ Laikraščio temos
- „Mokslo Lietuvos“ mokslo naujienos
- Mokslasplus.lt naujienos
- Mokslo naujienos
- Science news
- Skelbimai
- Pranešimai
- Laikraščio numeriai - pdf
- Paieška (informacija)
- Archyvas
- ▶ Redakcija
- Programos mokykloms
- Interneto nuorodos

Į pradžia » „Mokslo Lietuvos“ straipsniai (2011) » 2011 m. rugsėjo 8 d. Nr. 15 (459)

„Paketinimas geresnio pradėjimo su išminties padrūtinimu“

Paveldas

Aptiktos lietuviškos glosos, užrašytos prieš Martyną Mažvydą ir Mikalajų Daukšą

2006 m. viename iš Lenkijos nacionalinio muziejaus Krokuvoje inkunabulų aptiktos 28 ranka rašytos lietuviškos glosos. Tyrinėtojų įrodyta, kad tai ikimažvydinio laikotarpio įrašai, todėl šis radinys yra ypač reikšmingas atradimas lituanistikai.

Priminsime, inkunabulais vadinamos ankstyviausios knygos, pradedant pirmąja spausdintąja knyga – Johano Gutenbergo Biblija (apie 1440 m.) ir baigiant 1501 m. sausio 1 d. išleista knyga. Glosos – tai senovės rankraščio ar knygos paraštėje parašytas nesuprantamos ar neaiškios teksto vietos arba žodžio paaiškinimas (dažnai kita kalba).

Matyt, į lituanistikos tyrimų istoriją bus lemta įeiti minėtajam Krokuvoje saugomam inkunabului – lotyniškai Joanes Heroldo knygai „Liber Discipuli de eruditione Christifidelium“ (Mokinių knyga apie Kristaus sekėjų lavinimą). Šis egzempliorius su glosomis saugomas Lenkijos nacionalinio muziejaus Emeryko Hutten-Czapskio rinkinyje. Glosas inkunabule aptiko Lenkijos mokslų akademijos Krokuvos Lenkų kalbos instituto darbuotojas Mariušas Lenčukas (Mariusz Leńczuk). Lietuvių kalbos instituto mokslinis darbuotojas Giedrius Subačius, šiuo metu dirbantis Ilinojaus universiteto Čikagoje Lietuvių kalbos katedroje, kartu su Adomo Mickevičiaus universiteto Poznanėje profesoriumi Vieslavu Vydra (Wiesław Wydra) nustatė, kad aptiktosios glosos parašytos lietuviškai. Atliktoji analizė leidžia daryti prielaidą, kad lietuviški įrašai datuoti 1520–1530 metais. Taip minėtieji mokslininkai teigia anglų kalba parašytame straipsnyje „Seniausios žinomos lietuviškos

„Mokslo Lietuva“ 2011

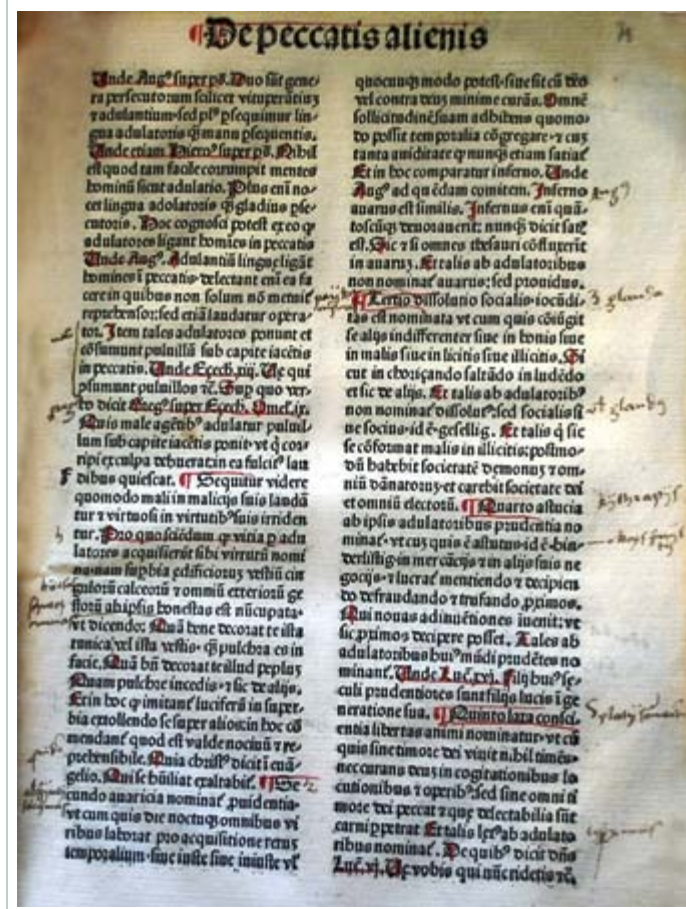
- 2011 m. spalio 6 d. Nr. 17 (461)
- ▶ 2011 m. rugsėjo 22 d. Nr. 16 (460)
- ▼ 2011 m. rugsėjo 8 d. Nr. 15 (459)
 - Česlavas Milošas: „Garbė gyvenimui už tai, kad tebetrunka, vargingai, vos ne vos“
 - Farmakognozijos ištakos Lietuvoje
 - Gyvenimo uždavinius spręsti sekėsi sunkiau negu matematikos lygtis
 - In memoriam profesoriumi Povilui Pipiniui
 - Kai susikalbama net ir tiesiogiai nesikalbant
 - Menininkai gražina skola Tėvui Stanislovui ir Paberžei
 - Profesorius Ignas Končius vis dar gyvas gimtajame Plungės krašte ir Lietuvoje
 - Septintosios Česlavo Milošo mirties metinės paminėtos Žolinės išvakarėse
 - „Paketinimas geresnio pradėjimo su išminties padrūtinimu“
- ▶ 2011 m. liepos 28 d. Nr. 14 (458)
- ▶ 2011 m. liepos 7 d. Nr. 13 (457)
- ▶ 2011 m. birželio 16 d. Nr. 12 (456)
- ▶ 2011 m. birželio 2 d. Nr. 11 (455)
- ▶ 2011 m. gegužės 19 d. Nr. 10 (454)
- ▶ 2011 m. gegužės 5 d. Nr. 9 (453)
- ▶ 2011 m. balandžio 21 d. Nr. 8 (452)
- ▶ 2011 m. balandžio 7 d. Nr. 7 (451)
- ▶ 2011 m. kovo 17 d. Nr. 6 (450)
- ▶ 2011 m. kovo 3 d. Nr. 5 (449)
- ▶ 2011 m. vasario 17 d. Nr. 4 (448)
- ▶ 2011 m. vasario 3 d. Nr. 3 (447)
- ▶ 2011 m. sausio 20 d. Nr. 2 (446)
- ▶ 2011 m. sausio 6 d. Nr. 1 (445)

glosos (~1520–1530 m.)“ (The Earliest Known Lithuanian Glosses (~1520–1530)). Straipsnis išspausdintas Vilniuje leidžiamame moksliniame leidinyje „Archivum Lithuanicum“, t. 12, 2010.

Apie naują lituanistikai svarbų radinį, jo tyrinėjimą, kitus su aptiktosiomis glosomis susijusius dalykus kalbamės su Iliojaus universiteto Lietuvių kalbos katedros vadovu profesoriumi Giedriumi SUBAČIUMI. Žinoma, pasinaudosime ne tokio jau dažno pašnekovo erudicija, klausinėdami ir apie dalykus, kurie mus nuo glosų nuves lyg ir tolokai į šoną. Bet taip gali atrodyti tik iš pirmo žvilgsnio.

Seniausios aptiktos lietuviškos glosos

Mokslo Lietuva. Senesnių už Martyno Mažvydo „Katekizmą“ lietuviškų knygų jokioje pasaulio bibliotekoje ar kolekcininkų rinkiniuose tikriausiai jau nepavyks aptikti, tad naujus atradimus siesime su senų knygų paraštėse aptiktais įrašais, atskirais žodžiais, geriausiai atveju vienu kitu sakiniu. Lituanistika gyvena laikus, kai po kruopelytę, mažą smiltelę tenka pildyti ir kaupti savąjį kalbinį paveldą. Ar su tokiu apibūdinimu sutinkate?

Giedrius Subačius. Yra du dalykai, kurių mūsų darbe neįmanoma išvengti. Pirmiausia reikia atrasti ir, antra, – radinį identifikuoti. Visa tai reikalauja sėkmės, pastangų ir laiko. Atradimus sunku planuoti, gal ir neįmanoma, nes daug lemia atsitiktinumai. Kaip buvo mūsų atveju? Lenkų kalbos instituto Krokuvoje darbuotojas Mariušas Lenčukas aptiko įrašus – glosas inkunabule, bet jam toji kalba buvo nesuprantama. Adomo Mickevičiaus universiteto Poznanėje profesorius Vieslavas Vydra įtarė, kad tai galintys būti lietuviški įrašai, bet nebuvo tikras, nes lietuvių kalbos taip pat nemoka. Jis atsiuntė man vieną lapą patikrinti. Perskaitęs išsižiojau iš nuostabos: buvo akivaizdu, kad tai dar prieš M. Mažvydą ranka įrašytos lietuviškos glosos.

M. Mažvydas ir M. Daukša mums išlieka švyturiais, vienas Rytų Prūsijoje, kitas Didžiojoje Lietuvoje išleidę pirmąsias lietuviškas knygas (atitinkamai 1547 ir 1595 metais), tad jie yra vieni iš lietuviškos spausdintinės knygos, o gal ir lietuviškų rankraščių pirmūnų. Lotyniškos Joanes Heroldo knygos parašėse rastos lietuviškos glosos – tai ankstesnio meto įrašai. Galima spėti, jie mus pasiekė iš pirmojo XVI a. trečdalyje.

ML. Kiek tokių ankstyvųjų lietuviškų glosų aptikta?

G. Subačius. 1962 m. Ona Matusevičiūtė lotyniškoje knygoje „Traktatus Sacerdotalis“ aptiko seniausių lietuviškų poterių įrašus. Knyga išspausdinta 1503 m. Strasbūre (Strasbourg), egzempliorius įrištas į konvoliutą su dar trimis knygomis. Konvoliutas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Įrašus tyrė Jurgis Lebedys ir Jonas Palionis. Tai trijų poterių („Tėve mūsų“, „Sveika Marija“ ir „Tikiu Dievą Tėvą“) 25 eilutės. Manoma, kad jos įrašytos XVI a. pradžioje, prieš 1528-uosius metus.

Mūsų Joanes Heroldo inkunabule aptikti ir tyrinėti įrašai yra maždaug iš to paties laiko, juos datuojame 1520–1530 metais. Analizuodamas įrašus bandau tai įrodyti per rašybos panašumą su pirmaisiais lietuviškais poteriais ir su toje pačioje knygoje irgi ranka įrašytų dar ankstesnių 3 lenkiškų maldų ortografija, o kolega viduramžių literatūros specialistas V. Vydra remiasi rašybos (grafikos) ypatybėmis.

ML. O Sigito Narbuto 1986 m. lotyniškame mišiole, išleistame 1501 m. Lione (Lyon), Prancūzijoje, aptiktieji arti 100 lietuviškų įrašų? Ar tai ne to paties lizdo paukštis?

G. Subačius. S. Narbutas atrado ir kartu su prof. Zigmū Zinkevičiumi žurnale „Baltistica“ aprašė minėtame mišiole užrašytas glosas. Jos įvairuoja, ten esama ir senesnių, ir naujesnių įrašų. Nėra paprasta datuoti, bet manoma, kad senesnieji įrašai gali būti iš XVI a. antrosios pusės, o kiti XVII a., taigi tikrai gerokai vėlesni nei Mažvydo tekstai.

Rašysena, raidžių taikymas garsams išreikšti ir tarmė

ML. Kaip analizavote Joanes Heroldo inkunabule rastąsias lietuviškas glosas, su kuo lyginote?

G. Subačius. Analizavau besikeičiančią rašybos tradiciją. Knyga mus pasiekė iš viduramžių. Kolega V. Vydra atkreipė dėmesį į tai, kad raidžių formos rašytos taip, kaip buvo įprasta viduramžiais, išskyrus „d“ raidę, kuri vieną kartą parašyta taip, kaip buvo rašoma vėlesnėje Humanizmo epochoje; tad tai tarsi

prasidedančio pereinamojo laikotarpio įrašai: tos „d“ iškeltinė neužsukta į kairę. Skiriamos „s“ ilgoji ir „s“ trumpoji, netipiškai „s“ ilgoji rašoma žodžio gale. Tuos dalykus nagrinėja paleografijos mokslas.

ML. Tai to meto lotyniškojo šrifto ypatybės?

G. Subačius. Lotyniško šrifto, arba rankos rašto, būta įvairių stilių. Nesiryžčiau jų čia komentuoti, nesu žinovas, tačiau apskritai pats raidžių brėžimo būdas taip pat padeda datuoti tekstus. Tuos pačius ypatumus pastebime ir kitų tautų rankraščiuose. Būta ir savitumų, pagaliau, daugelis rašto inovacijų Lietuvą pasiekdavo kiek vėliau nei kitus kraštus.

Trys dalykai mums buvo svarbiausi, identifikuojant aptiktų glosų kilmę: pirmas – rašysena, rašto forma, antras – raidžių parinkimas garsams išreikšti ir trečias – pati tarmė, šiek tiek matoma iš formų, kurias vartojo įrašų autorius. Bandėme visus šiuos tris sluoksnius išanalizuoti; datavimo ir sukūrimo vietos prasme jie vienas kitą remia.

Sunku pasakyti, kur ir iš ko mokėsi tas žmogus, kuris mums paliko įrašęs glosas, bet jo tarmė akivaizdžiai sietina su Vidurio Lietuva. Greičiausiai tai šiauliškių patarmės atstovas (tiksliau, vakarų aukštaičių tarmės šiauliškių patarmės).

Kalbininkai vengia užsiimti ateities spėlionėmis

ML. Bet juk tarmės ar ne kiek vėlesniais laikais nusistovėjo?

G. Subačius. Tarmės nuolat kito ir kinta, jos niekad nenusistovi. Kai kas sako, kad ir šiuo metu tarmės „griūva“. Taip visados vyko: tarmės ir pačios šnekamosios kalbos visados keitėsi. Tik raštas mažiau keičiasi, bet garsų pokyčių nesustabdo nė kalbos normintojai. Raštą galime kontroliuoti, raštas tam tikra prasme yra susitarimo dalykas. Sąmoningai nusistatytos tam tikros rašybos taisyklės, ir jei visuomenė tokią konvenciją palaiko, tai ji ir nekinta. Tarkime, Lietuvių kalbos komisija priima sprendimą rašyti „spjauti“, nors anksčiau mokykloje buvome išmokę rašyti „spiauti“. Tokia nauja rašybos nuostata tiesiog buvo priimta ir įtvirtinta. Bet, pavyzdžiui, nors „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ bandomas įtvirtinti žodžio „bėbras“ tarimas su tvirtagale priegaide, tačiau vartoseną dažniausiai yra kitokia. Grįžtant prie glosų temos turime turėti galvoje, kad įvairios tarmių ypatybės atsirado ne vienu metu; jas tiriant buvo svarbu į tai atsižvelgti ir glosų kalbą lyginti tik su tais pakitimais, kurie tada jau buvo įvykę.

ML. Tačiau kalbininkė Valerija Vaitkevičiūtė laikosi nuomonės, kad žodis „bėbras“ atėjęs į lietuvių kalbą iš toli, ir nė viena lietuvių kalbos tarmė nekirčiuoja „bbras“ („Mokslo Lietuva“, 2010 m. liepos 22 d., Nr. 14 (436). V. Vaitkevičiūtė remiasi įžymaus etimologo Vladimiro Toporovo nuomone, o pastarasis atsižvelgia į M. Fasmerio, E. Frenkelio (E. Fraenkel), Pr. Skardžiaus tyrinėjimus.

G. Subačius. Šiame pašnekesyje nenorėčiau giliau leisti į šias subtilybes, nes pernelyg nutoltume nuo užsibrėžtos pokalbio temos. Kiekvienos kalbos garsai kinta, ir nėra būdo juos suvaldyti. Juos galima bandyti šiek tiek pakreipti į vieną ar kitą pusę, bet kad ir kiek priešintumėmės, kalba kinta. Kodėl prancūzų ar anglų kalbos taip pakito, kad jų rašyba labai smarkiai skiriasi nuo tarimo? Todėl, kad rašyba buvo įtvirtinta raštu ir mažai keitėsi, o šnekamoji kalba tarsi nubėgo sau. Garsai nutolo nuo raidžių. Kai žmogus mėgina rašyti naujos, nežinomos kalbos žodžius, visada stengiasi parinkti vienam garsui vieną raidę. Raidės kopijuoja garsus. Bet kai raidės jau tampa norma, tarsi sustingsta, neatplėšiamai sulimpa, t. y. virsta rašto standartu, tai po kelių šimtų

metų rašytinė kalba jau nebeatitinka šnekamosios.

ML. Ar kalbos kitimą galima nuspėti, prognozuoti, o gal tai logika nesuvokiamas ir stichijai pavaldus pokytis? Tačiau žmonija net ir chaoso bando rasti dėsningumus ir randa. Protas siekia suvokti nežinomą, ją „prisijaukinant“ paversti žinomybe. Tad nieko stebėtino, kad esame linkę manyti, jog kalba kinta dėl aplinkos poveikio, žmonių ir tautos psichologinių savybių, veikiausiai ir dėl daugybės kitų priežasčių. Gal kai kurias iš jų galėtumėte įvardyti?

G. Subačius. Tai esmingi klausimai, bet jeigu bandytume keliais žodžiais atsakyti, tai tas atsakymas būtų gal ne itin optimistiškas: kalbos kitimo eigos numatyti ar nuspėti neįmanoma. Tas kitimas priklauso nuo socialinių priežasčių, nuo tautų, visuomenės grupių judėjimo, nuo kalbų maišymosi (kontaktų). Tam tikrų visuomenės grupių kalba gali būti imama mėgdžioti, imituoti kaip prestižinė, ir jų vartojamos formos turi daugiau galimybių plisti nei kitų grupių. Tarkim, nors žmogus kalba, kaip mes sakytume, netaisyklingai, ar ir visai negražiai, bet štai jis tampa įžymybe ar turčiumi. Jį kai kas jau gali imti mėgdžioti, juo gali būti sekama – apsirengimu, elgsena, kalba ir pan. O kai tokių žmonių yra daugiau, jie visuomenei darosi dar matomesni ir paveikesni, jų mėgdžiotojų gali daugėti, dalis visuomenės gali perimti tos kalbės ypatumus, ir jie jai pasidarys gražiausi. Toks galėtų būti vienas iš supaprastintų šnekamosios kalbos kitimo modelių. Tačiau kas šiandien gali nuspėti, ką, kaip ir kiek visuomenė mėgdžios po 20–30 metų?

ML. Kalbos mokslas šioje vietoje bejėgis?

G. Subačius. Kalbos mokslas apie garsų kitimą susiformavo XIX a., bet tai buvo mokslas apie jau pakitusius garsus. Daromos prielaidos, kad jeigu garsas kito viename žodyje, tai panašių garsų aplinkoje keitėsi ir visuose kituose žodžiuose. Žemaičiai vietoj „tiesa“ sako „tysa“ ar „teisa“. Galima teigti, kad rytų baltų „ie“ vienu žemaičių paverstas „y“, kitų – „ei“. Ir taip nutiko visuose jų tada vartotuose žodžiuose, todėl jau kalbama apie garsų kitimo dėsni. Bet tai seniai užbaigtas pakitimas, vėliau atėjusiems žodžiams jau netaikytas (nesako

žemaičiai nei „grykas“, nei „greikas“, tik „griekas“ (nuodėmė). Tam tikru momentu visuomenei tampa gražiau, priimtina taip, o ne kitaip tarti, įvyksta pakitimas (mes atpažįstame ir nustatome veikusį dėsni), ir toje vietoje kitimas baigiasi, kinta kas nors kitka.

ML. O dėsningumų ieškoma, dėsniai formuluojami žvalgantis į žodžio kitimo praeitį, bet ne ateitį?

G. Subačius. Futurologija, kalbos mokslo ateities spėjimas, yra pernelyg rizikingas ir nedėkingas užsiėmimas. Nuspėti atsirasiančius kitimus ir dėsnius nėra kaip – per daug nežinomųjų kokioms nors patikimesnėms prognozėms. Kaip keisis lietuvių kalba Europos Sąjungos erdvėje, arba užgriuvus, tarkime, naujai pasaulinei ekonomikos krizei, po kurios į pirmaujančias šalis, galim pafantazuoti, iškils Kinija ar Indija, o po kurio laiko netikėtai gal dar kuri nors šalis? Visi tokie ir kitokie civilizaciniai pokyčiai neabejotinai veiks ir mūsų kalbą.

ML. Kalbos keitėsi praeityje, o ateityje keisis dar sparčiau, nes globalūs procesai pasireiškia vis su didesne jėga ir pasekmėmis.

G. Subačius. Be abejo, įtakų daugėja ir jų poveikius numatyti vis sudėtingiau. Todėl kalbininkai nenori užsiimti ateities spėjimu. Ar Vincas Kudirka galėjo atspėti, kuriose vietose dėl pakitusios kalbos mes šypsosimės, skaitydami jo leistą „Varpą“? Galėjo tik numanyti iš principo, kad bus pokyčių, bet mums šypseną kelsiančios vietos jam negalėjo būti atpažįstamos. O jo kalbą juk laikome bendrine, maždaug ta pačia, kuria mes rašome ir kalbame dabar. Per 100 metų atsirasiantys pokyčiai XIX a. žmogui buvo neperžvelgiama siena. Kalbininkai tik bando kontroliuoti kalbos šiandieną, bet ir šiandien matomus pokyčius toli gražu ne visada sekasi valdyti.

Kaip tenka šifruoti XVI amžiaus lietuvių „išdūmojimus“

ML. Jūs su lenkų kolegomis paskelbęs straipsnį leidinyje „Archivum Lithuanicum“ taip pat remiatės lietuviškų žodžių ir glosų kitimo praeitimi, bet nespėjote apie ateitį.

G. Subačius. Iš tų 28 lietuviškų žodžių, kurie

aptikti inkunabulo paraštėse, bandžiau surinkti fonetines ir morfologines ypatybes. 15 iš tų žodžių yra abstraktūs, turi priesagą „-umas“ ar „-imas“. Tai, pavadinkime, intelektualiai kalbai įprastesni daiktavardžiai, kurių gausa šiek tiek netikėta mūsų to meto lietuvių kalbai. Visas 28 žodžių sąrašas yra toks: **apsiveždėjimas** (apdairumas), **geras**, **glauda** (mielumas, meilumas (kūniškas), malonumas (kūniškas), **glaudus** (linksmas, draugiškas), **Izajas** (tikrinis vardas), **išdūmojimas** (svarstymas), **išmintis**, **kytrastis** (gudrumas, suktumas, klatingumas), **linksmas**, **mokėti** (mokėti; žinoti kaip), **neišmintingas**, **padrūtinimas** (sutvirtinimas), **paikavimas** (paikas elgimasis; nesusilaikymas), **paketinimas** (ketinimas), **plati** (plati; palaida), **pradėjimas**, **pridaužti** (trenkti), **pridengtas** (hipokritas), **priderėjimas** (pritikimas, draugiškumas), **prisimanyti** (prisigalvoti; kalbėti, plepėti), **privilti** (apgauti), **prižadėjimas** (užkerėjimas), **sommenia** (sažinė), **su**, **šykštumas**, **švankumas** (padorumas), **tikras** ir **ubagystė** (skurdas).

ML. Veikiausiai tai to meto lietuvių elito kalbos žodžiai. Juk akivaizdu, kad tas pastabas į foliantą rašė išsilavinęs žmogus.

G. Subačius. Išties, tai to meto elito aplinkos žodžiai, kuriuos užrašė teologinio traktato paraštėse išprusęs žmogus, o jo gimtoji kalba, be jokios abejonės, buvo lietuvių. Galima spėti, kad greta gimtosios kalbos jis mokėjo lotyniškai, gal vokiškai ir greičiausiai lenkiškai. Matyt, jis bandė (bent jau savo galvoje) įsivaizduoti, kaip tie lotyniški knygos žodžiai galėtų atrodyti lietuviškai. Sunkesnes vietas pasižymėjo knygos paraštėse, o lengvesnės jam ir taip galėjo būti aiškios. Jeigu iš sakyklos bažnyčioje ar kur kitur jis norėjo tos knygos mintis perteikti lietuviškai, tai sunkesnes vietas ir turėjo užsirašyti. Tai, ką pasižymėjo, išliko. Manychiau, kad būtent dėl to iš tų 28 žodžių net 15 yra abstraktūs daiktavardžiai, žymintys teologinio diskurso sąvokas.

ML. Gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad autorius gyveno abstrakčių sąvokų pasaulyje, o buvo juk priešingai – jis žymėjosi tuos žodžius, kurie jam kėlė tam tikrų sunkumų, buvo veikiau išimtyms, o ne įprastiniai žodžiai.

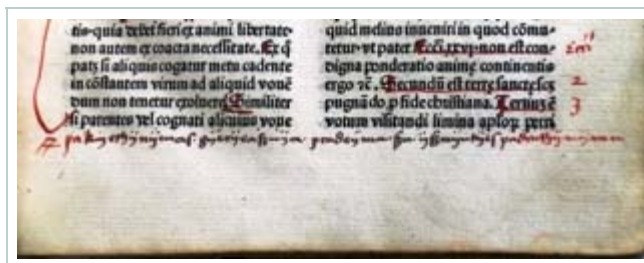

G. Subačius. Būtent taip ir mėginome spėti, prof. Aleksas Girdenis pritarė, kad tos glosos veikiausiai taip ir atsirado knygos paraštėse. Juk turi būti įrašymo priežastis. Matyt, lietuviškų glosų autorius tą knygą naudojo praktiniams tikslams. Ilgiausia glosa yra tokia: „pakinimas geresnio pradėjimo su išminties padrūtinimu“. Visi žodžiai tarsi aiškūs, bet mintis per daug abstrakti, kad galėtume lengvai suprasti. Kalbama apie intenciją, norą kažką pradėti geriau, bet dar tą pradėjimą (pradžią) sutvirtinti apmąstymu, išmintimi – tik gerai apmąščius pradėti. Toks išminties siūlymas.

ML. Veikiausiai knygos lotyniškas tekstas galėtų padėti tiksliau suprasti glosų autoriaus lietuviškai norėtą pasakyti mintį ir tiksliai ją išreikšti jau dabartine lietuvių kalba?

G. Subačius. Iš tiesų, mūsų tikslas nebuvo išsiversti ištisai viso lotyniško teksto. Daugiau dirbome prie lietuviškų glosų ir tų lotyniškų vietų, kurios buvo verstos į lietuvių kalbą. Be lotyniško dažnai neįmanoma tiksliai suprasti ir lietuviško žodžio. Lotyniškas prototipas patvirtina, kad gerai perskaitėme ir įsisažmoninome, nes vien teksto perskaitymas kėlė nemažai problemų: dėl nenusistovėjusios rašybos, trumpinimų. Esama lotynų, vokiečių, lenkų rašybos bruožų, tad dabar tenka atidžiai aiškintis, ką tų laikų skaitytojas norėjo sau pasižymėti. Lotyniškame tekste jis kartais pasiženklindavo tą vietą, kurią paraštėje vertė į lietuvių kalbą – mums tai padeda geriau suprasti glosų autoriaus mintį. Kai kurios teksto vietos pabrauktos raudonu rašalu, esama žymų ir kitų spalvų rašalu.

Lotynišką „deliberatio voluntatis“ tas XVI a. skaitytojas išsivertė kaip „išdūmojimas tikras“. Bet kad lietuviškai tikrai taip parašyta, dar reikėjo pasukti galvą, nes „i“ parašyta kaip „ÿ“ su dviem taškais, „š“ raidė rašoma „ß“, „t“ žymėta „th“, abiejų žodžių pabaigoje yra ilgasis „s“: „f“: nors iššifruojame „išdūmojimas tikras“, bet pats autorius sau žymėjosi taip – „ÿßdumoÿmaf thÿkraff“. To meto skaitytojui taip buvo įprasčiau nei mums.

Kaip kinta tarmės

G. Subačius. Noriu grįžti prie užduoto klausimo, ar tarmės jau buvo pakitusios, kai nežinomas skaitytojas knygos paraštėse užrašinėjo glosas? Visus tuos pokyčius tikrinau, ar jie jau buvo mūsų tarmėse spėjamoju metu, ar dar nebuvo.

ML. Pagal ką tikrinote? Norint patikrinti, reikia savotiško etalono, atspirties taško.

G. Subačius. A. Girdenio atlikta daug istorinių lietuvių kalbos tarmių tyrimų, su profesoriumi nemažai konsultavausi. Pavyzdžiui, šiaurės šiauliškiai ir žemaičiai trumpina žodžių galūnes: „vilkas – vilks“, „namas – nams“, „galvojimas – galvojims“. Šis trumpinimas buvo įvykęs jau bene XV amžiuje, tad jei mūsų glosų autorius būtų kilęs iš tų vietų, tai XVI a. pradžioje jau būtų trumpinęs ir savo glosų galūnes.

ML. Labai įdomu, bet tyrinėjant aptiktąsias lietuviškas glosas, kuo Jums galėjo padėti kolegų lenkų mokslininkai? Juk jie ne tik nėra lietuvių kalbos žinovai, bet išvis mūsų kalbos nemoka. Sunku įsivaizduoti, kad galima užsiimti lyginamąja kalbotyra nemokant lietuvių kalbos.

G. Subačius. Prof. Vieslavas Vydra iš Poznanės yra lenkų viduramžių literatūros, rašto žinovas, jis žinomas ir Lietuvoje. V. Vydra taip pat šifravo lietuviškas glosas, dėl kai kurių raidžių perskaitymo mes gerokai diskutavome, ieškojome argumentų savo nuomonei pagrįsti ir

sustiprinti. Užtruko mėnesius, kol viską perskaitėme būtent taip, kaip šiandien mums atrodo skaitytina.

Štai kad ir glosa, kurią ne be didelių pastangų perskaitėme kaip „mokas privilti“. Kitaip sakant, „mokantis apgauti“. Net profesorius Pietro Dinis, kai buvau pas jį skaityti paskaitų Pizos universitete, padėjo ieškoti įtikinamiausio jos tikslaus perskaitymo būdo. Vartotos lotyniškos santrumpos, įdomiai rašytos dalyvių (kaip „mokas“) formos, o tai sunkino šifravimą. Įdomi dalyvių geografija: dabar vienur tarmėse sakoma „mokas“, kitur – „mokantis“. XX amžiaus lietuvių kalbos atlasas rodo, kad forma „mokas“ senesnė (vartojama nesusisiekiančiuose arealuose). Bendrine kalba šnekėdami nebesakome „mokas“ (nebent poetiškai, suteikdami papildomą konotaciją). Pasakose toks dalyvis pasitaiko, na, ir raštu jį parašome. Bet balsu sakome „jis viską mokantis“, o ne „mokas“. Mūsų XVI a. pradžios glosų autorius tą žodį turėjo tarti maždaug „mokans“, bet mes tokį tarimą per nosį praradome.

Bus daugiau.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Nuotraukose:

Inkunabulo puslapis, kuriame yra ilgiausių ir daugiausia parašytų lietuviškų glosų

Kai kurias aptiktąsias glosas tiksliai perskaityti prof. Giedriui Subačiui padėjo ir Pizos universiteto italijoje prof. Pietro Dinis

2002 m. LR Seime pristatant Lietuvių kalbos žodyno XX tomą: vienas žymiausių Vokietijos baltistų prof. Jochenas D. Rangé (Jochen D. Range), tuometiniai Lietuvių kalbos instituto direktorius prof. Giedrius Subačius ir Litanistikos tradicijos ir paveldo įprasminimo komisijos pirmininkas Česlovas Juršėnas

Gedimino Zemlicko nuotraukos

< Septintosios Česlavo Milošo mirties metinės
paminėtos Žolinės
išvakarėse viršun 2011 m.
liepos 28 d. Nr. 14 (458) >

[komentuoti](#)

„Mokslo Lietuvą“ remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.

„Mokslo Lietuva“ - Lietuvos mokslininkų laikraštis. Laikraščio publikacijų arba jų dalių negalima dauginti, publikuoti, perspausdinti ar platinti be raštiško „Mokslo Lietuvos“ redakcijos sutikimo. © 1998-2011.